

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА

УДК 343.983

**М.Є. Бондар, канд. юрид. наук, зав. відділу
Т.О. Сукманова, головн. судовий експерт**

Київський НДІ судових експертиз

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЕКСПЕРТНУ ІНІЦІАТИВУ ПРИ ДОСЛІДЖЕННЯХ ДОКУМЕНТІВ У ДЕЯКИХ ЕКСПЕРТНИХ СИТУАЦІЯХ

Стаття присвячена комплексному підходу при експертних дослідженнях документів з використанням права на експертну ініціативу.

При проведенні досліджень документів експерти останнім часом все частіше стикаються з необхідністю вирішення комплексних задач, коли для встановлення істини по справі використовуються спеціальні знання, що відносяться до різних галузей криміналістичної експертизи, зокрема, до почеркознавчої експертизи та судово-технічної експертизи документів. При цьому у таких випадках нерідко використовується право на експертну ініціативу, яке регламентовано чинним процесуальним законодавством України — ч. 3 ст. 69, ч. 3 ст. 102 КПКУ, п. 3 ч. 10 ст. 53, ч. 3 ст. 147 ЦПКУ, ч. 2 ст. 42 ГПКУ, п. 3 ч. 10 ст. 66, ч. 3 ст. 82 КАСУ, а також визначено у п. 2 ч. 1 ст. 13 Закону України “Про судову експертизу”. Крім того, у п. 2.1 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, у якому перелічені права експерта, зокрема зазначено, що експерт має право “вказувати у висновку експерта на факти, виявлені під час проведення експертизи, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання”.

Наведемо декілька прикладів з експертної практики Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції

України, коли у складних експертних ситуаціях використовувалося право на експертну ініціативу.

Приклад 1. Для проведення повторної судово-почеркознавчої експертизи до інституту надійшли договір купівлі-продажу земельної ділянки та акт передачі-приймання земельної ділянки за вказаним договором. Перед експертами було поставлене завдання щодо встановлення справжності підписів від імені П. у цих документах. Раніше експертом іншої експертної установи вже була проведена судово-почеркознавча експертиза, висновки якої про справжність досліджуваних підписів були позитивними, тобто констатувалося, що ці підписи у наданих документах виконані самою П.

При огляді досліджуваних документів експерти-почеркознавці, які проводили повторну експертизу, звернули увагу на повну ідентичність досліджуваних підписів у договорі купівлі-продажу земельної ділянки та акті передачі-приймання земельної ділянки. Крім того, при вивченні штрихів цих почеркових об'єктів за допомогою мікроскопу було встановлено, що вони складаються з крапок, а барвна речовина у них практично не проникає у товщу паперу.

Ці факти викликали необхідність встановлення способу нанесення досліджуваних графічних об'єктів. Вказане питання вирішувалося за експертною ініціативою на підставі п. 3 ч. 10 ст. 53 та ч. 3 ст. 147 ЦПК України, при цьому до проведення дослідження було залучено експерта у галузі судово-технічної експертизи документів. Зазначеним експертом було проведено дослідження штрихів спірних підписів від імені П. із застосуванням мікроскопу МБС-9 (збільшення 32х) та методу вологого копіювання. Також було проведено суміщення даних почеркових об'єктів та вивчення їх у світлі, що проходить. За результатами дослідження експерт дійшов висновку про те, що у договорі купівлі-продажу земельної ділянки та акті передачі-приймання земельної ділянки до цього договору підписи від імені П. виконані не рукописним способом, а є електрофотокопіями (технічними зображеннями) одного й того підпису. Ці електрофотокопії виконані з використанням струминного принтеру кольоровими чорнилами. Почеркознавчим дослідженням було встановлено, що підпис від імені П., який слугував оригіналом для виготовлення вказаних технічних зображень, дійсно був виконаний П. (але зовсім в іншому документі).

Таким чином, у результаті проведених досліджень було доведено, що договір купівлі-продажу земельної ділянки та акт її передачі-приймання є сфальсифікованими документами, виготовленими шляхом

монтажу з використанням технічних зображень справжнього підпису П., виконаному у зовсім іншому документі. У даному випадку виконання цієї експертизи як комплексної із залученням до її проведення спеціаліста у галузі судово-технічного дослідження документів повністю змінило суть загальних експертних висновків стосовно справжності спірних документів та причетності П. до їх підписання (Архів КНДІСЕ, 2007 рік).

З розвитком копіювально-розмножувальної і комп'ютерної техніки експертам-почеркознавцям все частіше доводиться мати справу з підписами і записами, нанесеними не рукописним способом, а виконаними за допомогою технічних засобів, тобто внесеними у документ шляхом монтажу. Нерідко також безпосередньо експерту-почеркознавцю надаються на дослідження відтиски факсимільних кліше (факсиміле). У таких випадках встановлення конкретного способу нанесення графічного об'єкта, виду розмножувального апарату або знакодрукуювального пристрою, наявності чи відсутності ознак монтажу відноситься до компетенції спеціалістів у галузі судово-технічної експертизи документів. При цьому можуть використовуватися фізичні та хімічні методи (тонкошарова хроматографія, дифузне копіювання тощо), якими експерту-почеркознавцю оволодіти достатньо складно. Тим не менш, спеціаліст у галузі почеркознавчої експертизи повинен вміти відрізнити саме підпис (тобто об'єкт, нанесений рукописним способом) від його технічного зображення або відтиску факсимільного кліше. Це обумовлено тим, що в експертній практиці нерідко виникають ситуації, коли документ, в якому є спірні графічні об'єкти, надається на дослідження безпосередньо спеціалісту-почеркознавцю. На нашу думку, його першою задачею (підзадачею) є визначення способу нанесення об'єкта. Для вирішення вказаної підзадачі почеркознавцю необхідно вміти застосовувати методи візуального дослідження об'єкта, які часто пов'язані із використанням певних технічних прийомів та засобів (дослідження у косопрямованому освітленні, за допомогою світлофільтрів, мікроскопу тощо). Крім того, почеркознавець повинний знати ознаки, що характеризують морфологічну структуру штриха при тому чи іншому способі нанесення графічного об'єкта. Необхідність такого підходу до вирішення експертних задач потребує розширення сфери спеціальних знань експерта-почеркознавця і це слід враховувати при підготовці відповідних спеціалістів та підвищенні їх кваліфікації.

Ще більш складна експертна ситуація виникає у тих випадках, коли експерту-почеркознавцю надається оригінал змонтованого документу,

у якому підпис (запис), що підлягає дослідженню, виконаний рукописним способом. Розглянемо таку ситуацію на прикладі з експертної практики.

Приклад 2. До КНДІСЕ надійшли матеріали для проведення повторної судово-почеркознавчої експертизи стосовно підпису від імені К. на звороті довідки про виконання умов додаткової угоди (даний документ був виконаний з обох сторін одного аркуша паперу). Експерт, який проводив попередню експертизу, дійшов висновку про те, що підпис від імені К. у вказаному документі виконаний самим К. Проте К. заперечував підписання документу з таким змістом та наполягав на призначенні повторної експертизи, оскільки був впевнений у своїй правоті та вважав, що підпис у документі виконаний не ним, а іншою особою з ретельним наслідуванням його підпису.

Після проведення почеркознавчого дослідження комісія експертів у КНДІСЕ дійшла висновку про те, що підпис від імені К. у досліджуваній довідці є справжнім, тобто виконаним самим К., що не протирічило висновку попередньої експертизи.

Разом з тим, при ретельному вивченні наданого оригіналу досліджуваного документа в цілому експерти звернули увагу на незвичайне розміщення розділу з реквізитами сторін, який містився на зворотній стороні довідки, а саме: останній рядок попереднього абзацу документу щільно прилягав до назви розділу “Адреси та реквізити сторін”, сама ж назва розділу була розміщена на значній відстані від реквізитів сторін.

Слід відмітити, що до експертної комісії входив також спеціаліст, який мав право самостійного проведення як почеркознавчих експертиз, так і експертиз у галузі судово-технічного дослідження документів. При більш уважному вивченні ним документів із зразками підпису К., наданих для проведення порівняльного дослідження, серед них був виявлений оригінал самої додаткової угоди, з приводу якої була складена досліджувана довідка, тобто документ, що був взаємопов’язаний з досліджуваним. Увагу експерта у галузі СТЕД привернули однаковий зміст розділів “4. Адреси та реквізити сторін” у довідці й додатковій угоді та ідентичне взаємне розміщення друкованих знаків і рядків у цих розділах.

З огляду на зазначене, комісія експертів, керуючись статтею відповідного кодексу про експертну ініціативу, прийняла рішення поставити питання про те, чи застосовувався монтаж при виготовленні довідки та додаткової угоди, яка також була віднесена до числа досліджуваних

документів. З метою вирішення цього питання було проведене судово-технічне дослідження вказаних документів за допомогою мікроскопів із різним ступенем збільшення та телевізійного люмінесцентного мікроскопу “Regula 5001M” в різних умовах освітлення.

В результаті дослідження було встановлено:

- 1) штрихи знаків друкованих текстів додаткової угоди і довідки виконані за допомогою знакосинтезуючого матричного принтеру ПК відповідно із барвною стрічкою чорного кольору (у додатковій угоді) та через копіювальний папір чорного кольору (у довідці);
- 2) для виготовлення основного друкованого тексту досліджуваної довідки використовувався не той копіювальний папір, що був використаний при друкуванні розділу “4. Адреси та реквізити сторін”;
- 3) різні частини друкованого тексту додаткової угоди нанесені з використанням різних барвних стрічок матричного принтеру (зокрема, розділ “4. Адреси та реквізити сторін” виконаний через іншу барвну стрічку);
- 4) при суміщенні фрагментів друкованого тексту розділу “4. Адреси та реквізити сторін” у досліджуваних довідці та додатковій угоді та вивченні їх у світлі, що проходить, було встановлено їх повний збіг. Вказане свідчило про те, що друковані тексти цього розділу зазначених документів виготовлялися в одну закладку. Однак фактично два дані досліджуваних документи не були примірниками одного й того ж документу, оскільки мали різні назви і дати, а їх основні друковані тексти кардинально відрізнялися один від одного за змістом і суттю.

Аналізуючи встановлені ознаки, експерт дійшов таких висновків:

- 1) розділ “4. Адреси та реквізити сторін” на зворотній стороні досліджуваної довідки виготовлений не в одній закладці з основним друкованим текстом вказаного документа, а у різних закладках з використанням різного копіювального паперу;
- 2) розділ “4. Адреси та реквізити сторін” на зворотній стороні досліджуваної додаткової угоди виготовлений не в одній закладці з основним друкованим текстом вказаного документа, а у різних закладках з використанням різних барвних стрічок матричного принтеру.

Таким чином, в результаті комплексного дослідження було встановлено, що довідка і додаткова угода виготовлені шляхом монтажу з використанням останніх аркушів двох примірників іншого документу

із друкованим текстом розділу “4. Адреси та реквізити сторін” та справжніми підписами К. і особи, що представляла іншу сторону, а також відтисками печаток відповідних організацій, що містилися на лицьових сторонах вказаних аркушів. На зворотних сторонах та у верхніх частинах лицьових сторін аркушів були надруковані основні тексти сфальсифікованих документів (Архів КНДІСЕ, 2010 рік).

З описаного прикладу бачимо, що експерт-почеркознавець, який проводив попередню експертизу, досліджував лише почерковий об’єкт (який, до речі, був представлений в оригіналі й нанесений рукописним способом) і, по суті, не порушив ані методик дослідження почеркових об’єктів, ані положення Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій. Але у цьому випадку мав місце вузькоспеціалізований підхід до вирішення експертного завдання.

Натомість експерти, які проводили повторну експертизу, більш прискіпливо вивчили не тільки досліджуваний документ в цілому, а й інші документи, приєднані до справи. В результаті нестандартного комплексного підходу при проведенні експертизи була надана кваліфікована допомога суду, що запобігло винесенню несправедливого рішення.

Нарешті, слід зупинитися на можливості встановлення за експертною ініціативою факту монтажу при дослідженнях копій (технічних зображень) документів. Наведемо такий приклад з експертної практики.

Приклад 3. Для проведення судово-почеркознавчої експертизи до інституту надійшла ксерокопія акту приймання-здачі виконаних робіт, де у графі “ЗАКАЗЧИК Роботу прийняв” містився підпис від імені А., при цьому в ухвалі суду зазначалося, що оригінал досліджуваного документу надати у розпорядження експертів неможливо. На вирішення експертизи було поставлено питання: “Чи виконаний підпис від імені А., зображення якого міститься у графі “ЗАКАЗЧИК Роботу прийняв” у ксерокопії акту приймання-здачі виконаних робіт..., особисто А. ... або іншою особою?”.

У Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених Наказом МЮ України від 08.10.1998 р. № 53/5, із змінами, внесеними згідно з Наказом МЮ України від 29.12.2006 р. № 126/5, якими регламентувалась експертна діяльність на час проведення експертизи, визначалось таке: “У виняткових випадках, коли оригінали досліджуваних

документів не можуть бути представленими експертові, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями документа, приєднаними до справи у встановленому законом порядку. Про проведення експертизи за такими матеріалами має бути вказано у постанові (ухвалі) про її призначення. Почеркознавчі дослідження за копіями об'єктів дослідження можуть бути проведені лише після вирішення експертами в галузі технічного дослідження документів питання про відсутність монтажу". Враховуючи вказане, у випадку, що описується, за експертною ініціативою також вирішувалось питання про застосування монтажу при виготовленні ксерокопії акту приймання-здачі виконаних робіт і до проведення дослідження було залучено спеціаліста у галузі судово-технічної експертизи документів.

В ході дослідження при ретельному вивченні спірного об'єкту та наданих зразків підпису А., експертами-почеркознавцями було звернуто увагу на те, що штрихи зображення підпису від імені А. у досліджуваному документі в цілому повторюють конфігурацію штрихів одного із зразків підпису А. в оригіналі його листа від 07.02.2002 р. на ім'я директора І., тобто ці об'єкти збігаються за транскрипцією, формою елементів, співвідношенням їх нахилів, взаємним розміщенням штрихів по горизонталі та вертикалі. Разом з тим було відмічено, що у даних графічних об'єктах не зовсім співпадає розмір елементів (у зображенні підпису у ксерокопії акту дещо менший, ніж у підписі в листі) та їх розміщення відносно нижнього зрізу аркуша паперу (у зображенні підпису у ксерокопії акту штрихи дещо більше нахилені вправо). Враховуючи встановлене, експертами була висунута версія про застосування монтажу при виготовленні наданої на дослідження ксерокопії акту приймання-здачі виконаних робіт з використанням підпису А. у листі від 07.02.2002 р.

З метою перевірки цієї версії були проведені такі операції: обробка сканованого зображення досліджуваного об'єкту (збільшення його на 5%), комп'ютерне суміщення цього зображення з деяким розворотом за годинниковою стрілкою із сканованим зображенням підпису А. у листі від 07.02.2002 р. та вивчення цих об'єктів за допомогою світлостола у світлі, що проходить. В результаті було встановлено майже повне (у більшості фрагментів абсолютне) співпадіння штрихів двох зображень підписів між собою. Але у деяких фрагментах порівнюваних об'єктів спостерігалися незначні розбіжності у протяжності окремих початкових та заключних штрихів (у зображенні досліджуваного підпису дещо більше, ніж у зображенні підпису у зразку), а також у зоб-

раженні досліджуваного підпису, на відміну від підпису у зразку, була наявна початкова частина літери “С”. При цьому “зайві” штрихи у зображенні досліджуваного підпису були більш інтенсивно забарвлені, ніж фрагменти, які абсолютно співпадали із фрагментами підпису-зразка. Крім того, у цих “зайвих” штрихах спостерігалась дрібна малопомітна хвилястість, що свідчило про уповільненість темпу виконання їх оригіналів.

Оцінюючи результати проведених досліджень, експерти дійшли висновків про те, що зображення підпису від імені А. було вмонтовано у ксерокопію акту приймання-здачі виконаних робіт за допомогою проміжної зменшеної копії цього підпису, знятої з вільного зразка підпису А. у листі від 07.02.2002 р., з дорисовкою ряду штрихів у цій копії. З урахуванням способу виготовлення ксерокопії досліджуваного документа шляхом монтажу, подальше почеркознавче дослідження підпису від імені А. не проводилось (Архів КНДІСЕ, 2008 рік).

Аналізуючи наведені приклади з експертної практики, слід констатувати, що у цих випадках використання права на експертну ініціативу забезпечило комплексність, повноту та всебічність дослідження документів, а це, у свою чергу, дозволило надати суду інформацію, яка допомогла уникнути помилкових рішень у цивільних справах. Тому, на нашу думку, в деяких експертних ситуаціях реалізація права на експертну ініціативу стає обов’язком експерта. Справжній спеціаліст не повинен обмежуватися вузькоспрямованим та одностороннім підходом до вирішення поставленого завдання, а, використовуючи усі свої професійні можливості, прагнути допомогти органам досудового розслідування і суду у встановленні істини.

Резюме

В статті на прикладах із експертної практики доказана необхідність використання права на експертну ініціативу в деяких експертних ситуаціях з метою забезпечення комплексності, повноти та неупередженості дослідження документів для встановлення істини по судовим делам.

Summary

The examples of expert practice are used in the article so as to prove the necessity to exercise a right of expert initiative in some expert situations in order to ensure complexity, completeness and comprehensiveness of documents research for the establishment of truth in court cases.